

Aljaž PLEVNİK

Oskrbna središča na Jesenicah

V prispevku so prikazane oskrbne dejavnosti na Jesenicah, ki so bile podrobneje obdelane v strokovni podlagi za urbanistično zasnovo mesta.

V prispevku bi radi prikazali razmere v zvezi z oskrbnimi dejavnostmi na Jesenicah. Želeli smo določiti sedanje centre oskrbe, njihovo dostopnost oziroma zaledje ter tako opredeliti območja z neprimerno oskrbo. Obravnavamo območje obsega – tako kot so opredeljena v urbanistični zasnovi – mesto Jesenice in bližnja primestna naselja.

Pri proučevanju oskrbe nastane vprašanje, katere dejavnosti moramo pri tem upoštevati. V nalogi uvrščamo med oskrbne dejavnosti trgovino na drobno, osebne storitve in nekatere poslovne storitve (banke, pošta, zavarovalnice ...). Menimo, da pri proučevanju oskrbnih dejavnosti v mestih ne kaže prevzeti vseh centralnih dejavnosti (npr. osnovne šole, zdravstvene ustanove, cerkev ...), kot jih obravnavajo raziskave centralnih krajev, nekateri avtorji pa jih prevzemajo tudi za analize oskrbnih središč v mestih. Menimo, da imajo te dejavnosti v mestih drugačen princip lociranja. Za oskrbne dejavnosti je značilno, da težijo k močni koncentraciji na majhnem prostoru. Usmerjene so k lociranju v točki ali v bližini točke maksimalne dostopnosti. Taka usmerjenost je naprimer najbolj značilna za trgovino na drobno, kar pa ne velja za šolstvo in zdravstvo. Eden od razlogov, da nismo obravnavali vseh centralnih dejavnosti je tudi v tem, da jih v procesu mestnega načrtovanja navadno obravnavamo ločeno.

Proučevanje in načrtovanje oskrbe v mestih

Načrtovanje površin za oskrbne dejavnosti mnogi, predvsem pa zagovorniki tržnih principov pri urejanju

mest, obravnavajo kot sporno. Vendar izkušnje kažejo, da varovanje javnega interesa postavlja pred načrtovalce mest tudi nalogo načrtovanja oskrbe.

Eno od izhodišč načrtovanja mest je zagotavljanje enake kvalitete osnovnih bivalnih razmer na celotnem območju mesta in za vse skupine mestnega prebivalstva. Med elemente, ki določajo kvaliteto bivalnega okolja, uvrščamo med drugim tudi dostopnost do dejavnosti za vsakdanjo oskrbo in raven oskrbnih funkcij (Drozg, 1994). Načrtovanje ustrezne mreže dejavnosti za osnovno oskrbo prispeva h kvalitetnejšemu bivalnemu okolju tudi za prebivalce z manjšim akcijskim radijem (funkcionalno ovirane osebe).

Ekonomski principi spodbujajo predvsem razvoj večjih oskrbnih središč, ki temeljijo na visoki dostopnosti za motorizirane kupce in so navadno locirana na robu mesta. Konkurenčnost velikih središč pa povzroča propad omrežja središč osnovne oskrbe v mestu, kar je v nasprotju z načeli mestnega načrtovanja.

Možno izhodišče so lahko tudi principi načrtovanja trajnostnega razvoja mest, ki se zavzemajo za zmanjšanje porabe časa in energije v mestu (European Sustainable Cities, 1994). Eden od načinov za doseg teh ciljev je nedvomno tudi vzpostavitev ustrezne mreže oskrbnih dejavnosti na osnovni ravni, ki oskrbne dejavnosti približa prebivalcem.

Če povzamemo, težnje v razvoju mestne oskrbe kažejo na nujnost načrtovanja tudi v manjših in srednje velikih mestih. Z naraščajočim pomenom individualnega prometa prevladuje centrifugalno gibanje potrošnikov, kar pospešuje decentralizacijo trgovin in spreminjanje mestnega središča, ki se specializira. Mestno načrtovanje naj izhaja iz

Gravitacijsko zaledje Jesenice Oskrbna središča Urbanistična zasnova

Pri pripravi urbanistične zasnove Jesenic, je kot pomemben dejavnik prostorskih razmer prikazana oskrbna dejavnost. Pri proučevanju značilnosti oskrbnih dejavnosti je poudarek na gravitacijskem zaledju in razmerah glede oskrbe. V predlogu razmeritve oskrbnih središč so prikazane tri hierarhične stopnje oskrbe, in sicer primarno središče, središče četrti in lokalno središče. Zaradi značaja morfološke zgradbe Jesenic se kot tip oskrbnih središč pojavljajo še obcestne zgradbe.

Aljaž Plevnik
Supply centres in Jesenice

Gravitational hinterland Jesenice
Supply centres Urban master plan

While preparing the urban master plan for Jesenice, supply centres were identified as an important factor in physical positioning. When determining the character of supply centres the emphasis is on the gravitational hinterland and conditions of supply. In the proposal for locating supply centres three hierarchical ranks were identified, namely, the primary centre, centres of subunits and local centres. Because of the morphologic structure of Jesenice, linear grouping, as another type of supply centres appears.

načela zagotavljanja enakomerne pokritosti mestnega prostora, predvsem s trgovinami osnovne oskrbe prebivalstva, do katerih lahko prebivalci pridejo peš.

Dejansko je bilo opravljenih največ raziskav oskrbe za velika mesta, z manjšanjem mest pa upada tudi število raziskav. Pri nas so se z oskrbo v največjih slovenskih mestih v sklopu raziskav mestne zgradbe največ ukvarjali geografi (Pak, Rebernik, Genorio). Urbanisti pa so se ukvarjali predvsem z normativi za nameščanje oskrbnih dejavnosti v mestih (Podbregar-Vasle).

Oskrbna središča in njihova hirearhija

Posledica koncentracije oskrbnih dejavnosti v prostoru so njihove zgoščitve. Pojavljajo se v dveh morfoloških oblikah: trgovske ceste (ulice) in oskrbna središča. Najmanjše število obratov in njihova medsebojna oddaljenost, ki določajo oskrbno središče, je v strokovni literaturi različno opredeljeno. V zvezi s tem smo v nalogi uporabili Borcherdtovo metodo.

Oskrbna središča v mestu so glede na kvaliteto in kvantiteto oskrbe hierarhično razmeščena. Hierarhična raven središča je povezana s številom trgovin ter z njihovo ponudbo oziroma z ravnijo potreb, ki jih lahko zadovoljujejo prebivalci. Ločimo:

- pogoste, vsakodnevne potrebe,
- občasne potrebe,
- izredne, posebne potrebe.

Med opremo oskrbnega središča na osnovne ravni, v katerem prebivalci zadovoljujejo vsakdanje potrebe, uvrščamo trgovine z živili, mešanim blagom, s sadjem in zelenjavo, trafikle in bifje, torej trgovine z blagom za zadovoljevanje vsakodnevnih potreb. Omenjene trgovine lahko vključuje tudi večja samopostrežna trgovina. Primerna je tudi povezava trgovine za osnovno oskrbo z drugimi vsakodnevnimi oskrbnimi dejavnostmi (npr. poštne, bančne in lekarniške storitve). Tipično blago za zadovoljevanje občasnih potreb je obleka, obutev, usnje, gospodinjski predmeti, za zadovoljevanje izred-

nih potreb pa vozila, kurivo, gradbeni material itd.

Izoblikovana hirearhija mestnih oskrbnih središč obstaja le v velikih mestih (v Sloveniji delno le v Ljubljani). S širjenjem mesta narašča dekoncentracija trgovin v mestnem jedru (Lichtenberger, 1986). Manjša mesta imajo izven osrednjega mestnega jedra le redko razvita središča različnih stopenj. Navadno gre za zgoščitve osnovnih oskrbnih dejavnosti v novih stanovanjskih soseskah ali za dejavnosti v nekdanjih vaških središčih, ki so zaradi širjenjem mesta postala njegov del. Majhna gravitacijska zaledja v teh mestih ne morejo vzdrževati močnejših oskrbnih (sekundarnih) središč in ne opravičujejo njihovega obstoja.

Gravitacijsko zaledje

Vsako oskrbno središče ima ustrezno gravitacijsko zaledje, ki ga lahko merimo s površino mestnega prostora ali s številom prebivalcev, ki vanj gravitira. Velikost gravitacijskega zaledja je odvisna od velikosti ter od vrste in števila storitev, ki jih v posameznem središču opravljajo za zadovoljevanje potreb prebivalcev.

Gravitacijsko zaledje posameznega središča lahko določimo na različne načine. Metoda, ki jo pogosto uporabljajo je anketiranje kupcev ali trgovcev. Uporabljajo pa tudi podatke o velikosti prodajnih površin, gostoti poselitve, kvaliteti ponudbe itd. Nekateri avtorji določajo vplivno območje središča osnovne ravni kot območje, ki je dosegljivo peš in zahteva 8 - 12 minut hoje, to pa je približno 800 - 1200 m dolga pot (Bugmann, 1980). V njem prebivalci zadovoljujejo svoje osnovne potrebe. Večina kupcev do trgovin za dnevno oskrbo prihaja nakupovat peš, zato je prenašanje blaga utrudljivo, še posebno za funkcionalno ovirane osebe. Razdalja 500 m v urbanističnih normativih zato pomeni zgornjo mejo. Do trgovine za vsakodnevno oskrbo so zaželeno krajše razdalje, 200 - 300 m (Jernejec, 1976). Na osnovi opredeljenih razdalj lahko v mestu določimo ustrezno mrežo osnovne oskrbe.

Metodologija dela

Dosedanje analize oskrbe v slovenskih mestih so temeljile na terenskem kartiranju funkcije objektov in anketiranju prebivalcev. Pri naši analizi smo izhajali iz računalniške obdelave podatkov v okolju GIS². Za določevanje zgostitev oskrbnih dejavnosti smo uporabili po-

datke iz evidenc ROS (register podjetij in drugih organizacij) ter ERO (enotni register obratovalnic) Zavoda RS za statistiko. Za kasnejše kvalitativno vrednotenje oskrbnih središč smo s pomočjo šifranta Zavoda RS za statistiko oskrbne dejavnosti iz omenjenih evidenc razvrstili v tri skupine:

- dnevno (pogoste, vsakodnevne potrebe),
- tedensko (periodične potrebe),
- občasno (izredne, posebne potrebe).

Podatke smo v okolju GIS s programskim orodjem PC ARC/INFO prekrili s koordinatami hiš iz evidence hišnih števil (EHIŠ). Tako smo dobili kartografski prikaz razporeditve oskrbnih dejavnosti po objektih, kar nam je omogočilo določitev zgostitev oskrbnih dejavnosti. Za posamezne koncentracije smo iz omenjenih evidenc s programskim orodjem PC ARC/INFO dobili podatke o vrsti dejavnosti glede na potrebe in število zaposlenih³, kar nam je omogočilo kvalitativno ovrednotenje oskrbnih središč.

V nalogi smo uporabili Borcherdtovo metodo razmejevanja in vrednotenja oskrbnih središč (Klein, 1982). Ločili smo:

- samostojne oskrbne enote (posamezne trgovine, naslednja trgovina je oddaljena vsaj 50 m),
- središča, kjer so vsaj tri trgovine za osnovno oskrbo ali večja samopostrežna trgovina, ki vključuje vse blago za osnovno oskrbo; med posameznimi enotami so eden, dva ali trije objekti brez oskrbnih enot.

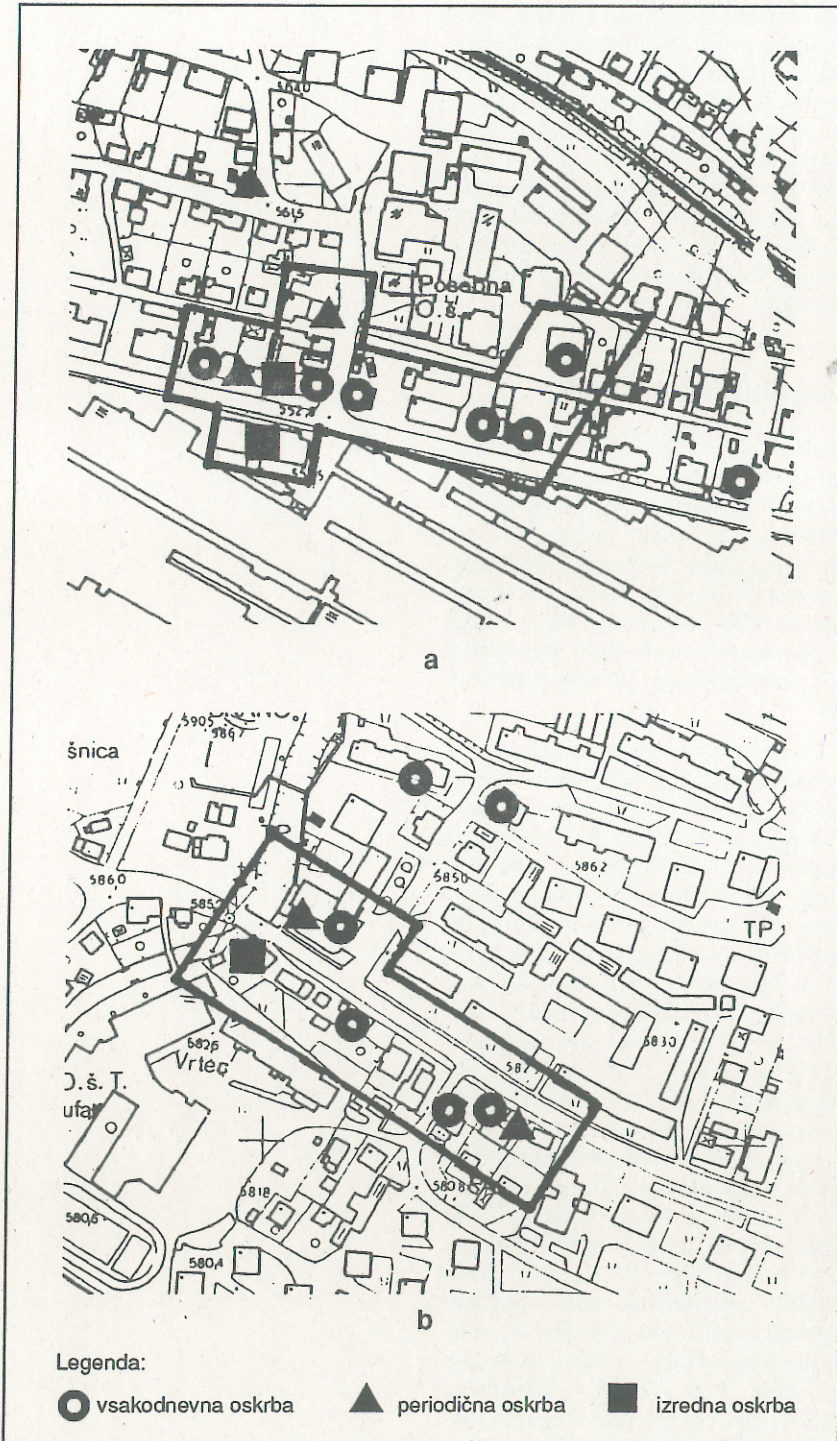
Središča smo nato delili na:

- središča trgovin z manj kot 8 enotami,
- središča z 8 ali več enotami.

Hierarhično raven smo določili glede na:

- število oskrbnih enot v središču,
- sestavo panog (notranja struktura).

Določili smo še obcestne zgostitve oziroma trgovske ulice kot drugo (morfološko) obliko zgostitev oskrbnih dejavnosti. Primere razmejitve zgostitev oskrbnih dejavnosti prikazuje sliki 1a in 1b.

Slika 1: Primer zaokroževanja: a) oskrbnih središč, b) obcestnih zgostitev

Za lokalna središča za osnovno oskrbo smo določili gravitacijska zaledja na osnovi peš dostopnosti. Kot smo že navedli, urbanistični normativi za osnovno oskrbo predvidevajo kot zgornjo mejo za oddaljenost od središč za osnovno oskrbo 500 m, v analizah oskrbnih središč pa za gravitacijsko zaledje osnovne oskrbe jemljejo radij 800 – 1200 m, ki zahteva približno 8 – 12 minut hoje. Na dostopnost močno vpliva prostorska zgradba mesta s svojimi številnimi fizičnimi ovirami.

Razmere glede oskrbe na Jesenicah

Jesenice imajo specifično prostorsko strukturo - longitudinalno zasnovo, saj razdalja sklenjeno pozidanega dela mesta v smeri vzhod-zahod brez Hrušice znaša 8 km, razmerje med dolžino in širino pa je 1:5. Takšen tloris mesta je vzrok za večjo oddaljenost perifernih mestnih delov od mestnega središča. Poleg mestnega tlorisa pa zmanjšujejo dostopnost do primarnega mestnega središča še fizične ovire v mestu, ki jih predstavljajo sklenjeni industrijski kompleksi. Ti po dolžini razpolavljajo mesto ter zavzemajo os-

rednje mestne površine. Poleg njih predstavljajo ovire še železniško omrežje in reka Sava. Vse to, kljub relativno majhnemu številu prebivalcev (l. 1992 - 18.638), kaže na potrebo po razvoju večjega števila oskrbnih središč v mestu. Razmere glede oskrbe prikazuje slika 2.

V Ljubljani so poleg primarnega središča izločili še štiri hierarhične ravni oskrbnih središč (Rebernik, 1993), v Mariboru prav tako štiri (Plevnik, 1994) in v Celju tri (Rebernik, 1993).

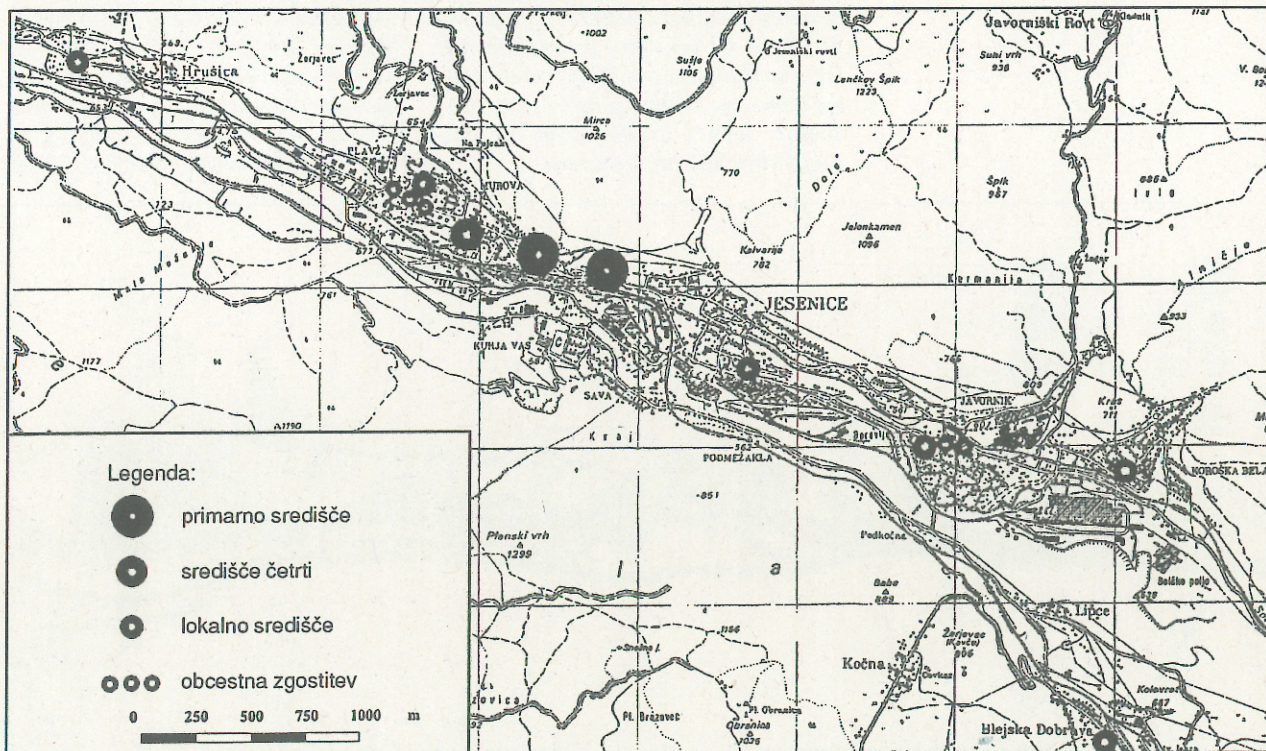
Na Jesenicah smo v hierarhiji oskrbnih središč poleg primarnega središča določili še dve ravni (sl. 3):

- središče četrti,
- lokalna središča.

Primarno mestno središče

V morfološkem smislu mestno središče na Jesenicah ni razvito. Mesto se ni razvijalo okoli starega mestnega jedra, kot se je dogajalo v mnogih slovenskih mestih, temveč s postopnim združevanjem bližnjih naselij ter zaselkov.

Mestno središče pa lahko opredelimo z omejitvijo zgostitve centralnih funkcij. Funkcijsko opredeljeno pri-

Slika 2: Stanje oskrbe

marno središče upravičeno nosi svoj naziv. Tukaj so skoncentrirane trgovine z vseh ravni oskrbe (1/3 vseh mestnih trgovin osnovne oskrbe), tržnica, banki, glavna pošta, glavna železniška postaja, več upravnih institucij, župnijski urad, galeriji, gledališče, gimnazija, radio, kino, oba hotela itd. Gre za koncentracijo centralnih dejavnosti, ki ustreza velikostnemu redu mesta in oskrbuje široko zaledje.

Središče četrti

Ob primarnem mestnem središču smo ugotovili le eno središče na ravni četrti, in sicer v mestnem predelu Plavž. Poleg nekaj živilskih trgovin ima še blagovnico, trgovino z oblačili, pošto, banko, restavracijo in bife. Na zgositvev oskrbnih dejavnosti se navezujejo še vrtec, občina in zdravstveni dom. S temi centralnimi dejavnostmi to središče dopolnjuje primarno središče, kajti ne služi le lastnemu zaledju, temveč celi občini. Nekateri avtorji taka središča imenujejo sekundarna središča.

Lokalna središča

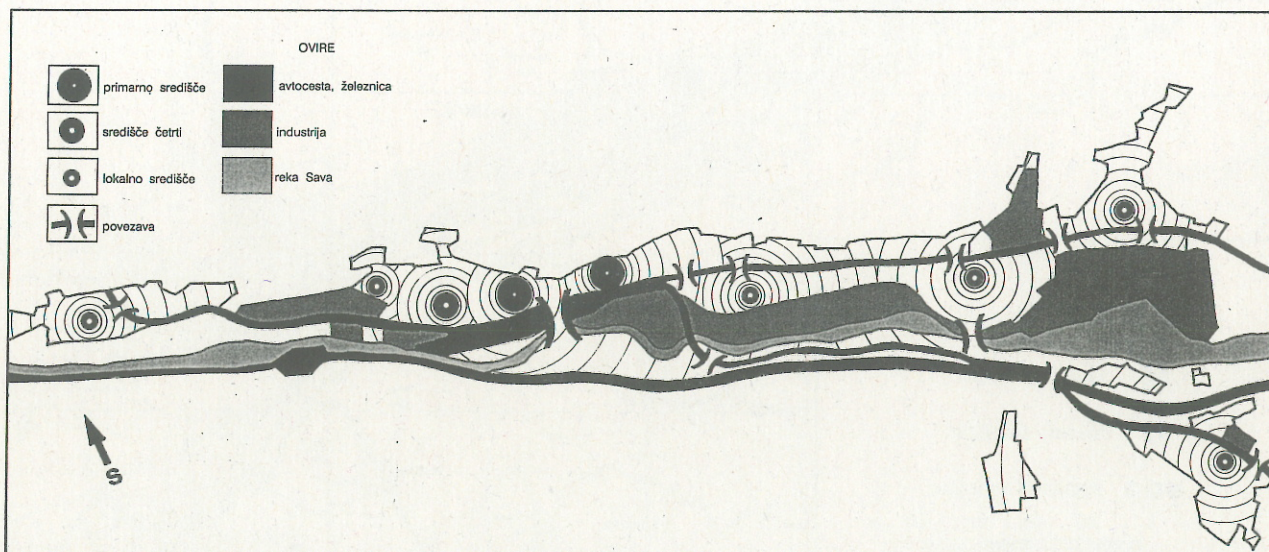
Ostala središča so le lokalnega značaja, imajo pa razvito osnovno oskrbo. Med posameznimi lokalnimi središči obstajajo razlike v opremljenosti. Razpon števila trgovin v središču na tej ravni je od 3 do 8. Ker središča sestavljajo večinoma trgovine za osnovno preskrbo, jih nismo delili v podskupine. Izločili smo 6 središč na tej ravni.

Obcestne zgostitve

Ločevanje med obema morfološki- ma oblikama zgostitve oskrbnih dejavnosti (središči in obcestnimi zgostitvami) je pogosto nejasno in sporno. V taki dilemi smo se pri proučevanju oskrbe na Jesenicah pogosto znašli. Precejšen del dejavnosti je skoncentriran vzdolž osrednje mestne prometnice, vendar je vzrok za tako razmestitev tudi v tlorisu mesta. Tako bi lahko celotno mestno središče pred izgradnjo novega dela Ceste maršala Tita obravnavali kot obcestno zgostitev. Pri razmejitvi obeh oblik zgostitev smo si pomagali tudi z vrednotenjem njihove vsebine. Zgostitve, v katerih je precej gostinske dejavnosti ter drugih dejavnosti, ki so posledica pretekle, tranzitne vloge osrednje prometnice, smo opredelili kot obcestne zgostitve (sliki 2 in 3). Ker se pojavljajo le lokalno, jih ne moremo uvrstiti med trgovske ulice.

Območja z neprimerno oskrbo

Pomanjkljivo osnovno oskrbo smo ugotovili v primestnih naseljih Kočna, Lipce, ter v mestnih delih Tomšičeva, Kurja vas in Podmežakla. Gre za območja z nenačrtno gradnje individualnih stanovanjskih hiš z nižjimi gostotami, ki z majhnim zaledjem težko vzdržujejo samostojna oskrbna središča. Hkrati je za ta območja značilna otežena dostopnost do bližnjih oskrbnih središč. Kurjo vas in Podmežaklo loči od najbližjega oskrbnega središča (ki je

Slika 3: Gravitacijsko zaledje oskrbnih središč

hkrati primarno mestno središče) reka Sava in strnjen industrijski kompleks železarne. Primestni naselji Kočna in Lipce sta precej odmaknjeni od oskrbnega središča. Razpotegnjeni mestni del Tomšičeva je v zahodnem delu sicer povezan s primarnim mestnim središčem, vendar so njegovi vzhodni deli od središča precej oddaljeni, dostop do središč na jugu pa ovira železniška proga. Pri izdelavi urbanistične zasnove bo treba razmišljati o spodbujanju razvoja lokalnih središč ali o povečanju dostopnosti do bližnjih središč v omenjenih območjih.

Večina dejavnosti na višji ravni je skoncentrirana v mestnem središču, nekaj dejavnosti pa v bližnjem središču četrti v mestnem delu Plavž. Glede na to, da velike industrijske površine v osrednjem delu mesta spreminjajo svojo namembnost lahko pričakujemo dodatno koncentracijo oskrbnih dejavnosti v središču.

V dosedanjih proučevanjih rabe prostora (Plevnik, 1994) smo ugotovili, da so za izgradnjo večjih nakupovalnih središč, nekatere lokacije na robu Jesenic precej privlačne. Lokacije so povezane s širšim regionalnim zaledjem in z novo traso avtoceste in cestnim predorom. Tudi razmere v drugih slovenskih mestih spodbujajo zanimanje investitorjev za izgradnjo nakupovalnih središč na robovih mest, ki so vezana predvsem na individualni promet. Taka središča bodo v manjših mestih neugodno vplivala na razvoj centralnih območij, zato bo njihovo upravičenost treba še preveriti.

Koncentracija oskrbnih dejavnosti v središču in razvoj večjih nakupovalnih središč na obrobju utegnejo, poleg že omenjene velikosti urbanega prostora in slabe dostopnosti nekaterih mestnih delov, negativno vplivati na omrežje oskrbe. Menimo, da bi bilo smiselno spodbujati v mestu razvoj nekaterih sekundarnih. Z izgradnjo avtoceste je postal mnogo pomembnejši in dostopnejši predel v mestnem delu Javornik, okoli križišča Ceste B. Kidriča in Ceste J. Finžgarja. Zanimivi so tudi objekti ob Cesti železarjev v mestnem delu Sava, ki jih deloma že (nenačrtno)

prenavljajo in njihovo, pretežno stanovanjsko, funkcijo spreminjajo v oskrbne in poslovne dejavnosti.

Poleg zagotavljanja prostora za oskrbna središča v planskih dokumentih obstajajo še drugi načini spodbujanja razvoja oskrbnih središč, predvsem s povečanjem njihove privlačnosti. To bi dosegli z ureditvijo, zagotavljanjem parkirnih prostorov in spodbudami za dodatno ponudbo (banka, pošta, lekarna ...). Razvoj lokalnih središč ima, poleg zaščite ogroženih skupin prebivalstva in tistih s tradicionalnimi navadami nakupovanja, tudi širši družbeni pomen, prispeva pa tudi h kvaliteti bivalnega okolja.

Aljaž Plevnik, dipl. geogr., Urad RS za PP

Opombe

- ¹ Nalogo je naročila občina Jesenice, izvajalec je bil Urbanistični inštitut Republike Slovenije, nosilec naloge Saša Dalla Valle, statistične podatke pa je računalniško obdelal Danijel Boldin.
- ² Obe metodi smo preizkusili pri analizi oskrbnih središč na Jesenicah. Računalniška metoda se je zaradi hitrosti in natančnosti podatkov izkazala za natančnejšo. Vseeno so se na terenu pokazala nekatera odstopanja od stanja evidenc ROS in ERO. Zato predlagamo določanje aglomeracij s pomočjo računalniške metode, kar nam prihrani zamudno kartiranje. Opredeljena središča pa nato lažje obvladamo in preverimo tudi na terenu.
- ³ Nerazvitost hierarhičnih stopenj oskrbnih središč na Jesenicah je vzrok, da nismo za analizo središč uporabili tudi podatkov o številu zaposlenih v posamezni enoti, ki jih v praksi pogosto uporabljajo za analizo oskrbe v večjih mestih. Tako analizo omogoča v članku predstavljena metoda.

Viri in literatura

- Bugmann, E.: Zur Problematik der Intraurbanen Subzentrenforschung, *Geographica Helvetica*, št. 2, 1980.
- Drozg, V.: Kvaliteta bivalnega okolja v stanovanjskih območjih v Mariboru; Trajnostni urbani razvoj - zbornik simpozija, Maribor 1994.
- European Sustainable Cities: Consultation Draft for European Conference on Sustainable Cities and Towns, First Annual Report, Aalborg 1994.

Jernejec, M., Ferluga, V.: Stanovanjsko okolje in njegovi sestavni deli - standardi in norme, LUZ, Ljubljana 1976.

Klein, K.: Innerstädtische Geschäftszentren in Darmstadt, Darmstadt 1982.

Lichtenberger, E.: Stadtgeographie, Stuttgart 1986.

Plevnik, A.: Jesenice - urbanistična zasnova in raba prostora, diplomska naloga, FF - oddelek za geografijo, Ljubljana 1994.

Rebernik, D.: Funkcijsko-gravitacijska členitev Celja, Savinjska - Zbornik zbornikanja geografov, Celje 1994.

Zavod Republike Slovenije za statistiko: ERO - enotni register obratovalnic.

Zavod Republike Slovenije za statistiko: ROS - register podjetij in drugih organizacij.